

30. Ляскоронский В.Г. К вопросу о древнейшем плане г. Киева, изданном в 1638 г. Афанасием Кальнофойским // Сборник в честь графини П.С. Уваровой. – М., 1916. – С. 202–214.

31. Архів Національного музею історії України у м. Києві, ф. 5, оп. 1, спр. 44^а, арк. 1.

32. ВДАЧОН, ф. р-6121, оп. 1, спр. 6, арк. 4.

33. Дубровський В. Вказ. праця. – С. 49.

34. Там само. – С. 51.

35. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1547, арк. 78.

36. Мельник-Антонович К. Вказ. праця. – С. 373.

37. ВДАЧОН, ф. р-6121, оп. 1, спр. 281, арк. 53.

38. Там само, арк. 16.

39. Там само, арк. 86.

40. Там само, арк. 54.

41. Там само, спр. 92, арк. 39 зв.

А.М. Боровик

Реорганізація управління освітніми закладами як один із кроків на шляху українізації шкіл за Центральної Ради

Період бурхливого національного відродження, який переживала Україна після повалення царизму, привів до значних змін в освітній галузі. На першому місці у шкільній реформі постала проблема українізації. Процес українізації передбачав перш за все перехід шкіл на українську мову викладання, введення до навчальних планів українознавчих дисциплін, створення мережі українських шкіл різних рівнів, підготовку української навчальної літератури та проведення інших організаційних заходів. Проте одним із важливих напрямків українізації була реорганізація структур, що управляли освітніми закладами. Саме введення інституту освітніх комісарів, які сприяли б справі українізації шкіл, а також ліквідація шкільних округ, що стояли на перешкоді цій справі, стали для Генерального секретаріату головними напрямками у реформуванні освіти.

Питання реформування шкільної справи зацікавили багатьох дослідників. Останнім часом з'явилися наукові праці, в яких ідеться про різні аспекти теми [1]. Але на сьогодні відсутні дослідження саме проблеми реорганізації управлінських освітніх структур як одного з факторів, що сприяв справі українізації загальноосвітніх шкіл. Тому в даній статті автор і ставить за мету розглянути вищезазначену проблему.

Одним з реальних кроків на шляху українізації шкіл було запровадження інституту комісарів освітніх справ, що розпочалося в середині липня 1917 р., з метою “догляду за освітніми справами на Україні та для українізації шкіл”. Частіше їх так і називали – “комісари з українізації шкіл”. Призначення їх здійснювалося Генеральним секретаріатом освіти на основі подань місцевих шкільних і національних рад, з'їздів народних, освітніх

інституцій, “Просвіт” [2, арк. 46]. Тому вперше з’явилися комісари лише там, “де саме громадянство цього бажало”. Стримуючим фактором у поширенні інституту комісарів освіти по всій території України було те, що 4 серпня 1917 р. Тимчасовий російський уряд підписав Тимчасову інструкцію для Генерального секретаріату як тимчасового уряду на Україні. В другому пункті її говорилося, що компетенція Генерального секретаріату поширюється лише на територію п’яти губерній – Київщину, Волинь, Поділля, Полтавщину і Чернігівщину, виключаючи повіти: Мглинський, Суразький, Стародубський і Новозибківський, оскільки на час підписання Переяславського договору вони Україні не належали [3, с. 72]. Але з падінням Тимчасового уряду і встановленням більшовицької влади в Росії Генеральний секретаріат поширив свою владу на дев’ять губерній: Київську, Подільську, Волинську, Полтавську, Чернігівську, Харківську, Херсонську, Катеринославську і Таврійську. А вже 10 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат освіти “призначив губернських комісарів народної освіти: на Київщині – А. Лещенка, на Волині – М. Черкавського, на Поділлі – В. Приходька, на Херсонщині – В. Чеховського, на Катеринославщині – І. Трубу, на Чернігівщині – І. Стаднюка, на Полтавщині – В. Андрієвського, на Кубані – В. Чепелянського та в Бессарабії – Осмоловського, а також 10 повітових комісарів у різних губерніях України [4, арк. 30]. Формування мережі повітових комісарів освіти по всій території України йшло дуже повільно. На 14 грудня 1918 р. вони працювали лише в чотирьох губерніях: на Київщині – в Радомишльському та Бердичівському повітах, на Волині – в Луцькому та Дубенському, на Полтавщині – в Золотоніському, та на Чернігівщині – в Сосницькому, Ніжинському, Конотопському та Кролевецькому повітах [5, арк. 46].

Як свідчать архівні матеріали, на початковому етапі введення посади комісарів народної освіти особливо складними були питання роз’яснення серед учителів необхідності існування цього інституту та пошук потрібних кандидатур. Так, у Бердичівському повіті на Київщині, за пропозицією українського товариства, був призначений на посаду комісара М. Шугаєвський, але на повітовому з’їзді учителів початкових шкіл було ухвалено питання про “потребу обирати комісара, а не призначати” і тут же на з’їзді обрали комісаром Л. Гіньковського та просили Генеральний секретаріат освіти затвердити нового комісара [6, арк. 47]. А от у Васильківському повіті на Київщині з’їзд учителів “висловився проти посади комісара”, тобто її введення [7, арк. 48]. Ось тому в цьому повіті його довгий час і не було.

На Полтавщині губернському комісару освіти В. Андрієвському доводилося вести значну роз’яснювальну роботу серед учителів і педагогічних колективів шкіл, які звикли до попередніх керівних структур в освіті й не бажали існування інституту комісарів. До Генерального секретаріату надходило з Полтавщини багато резолюцій, прийнятих шкільними радами, та постанов учительських з’їздів “проти повітових комісарів”. Тому на середину грудня 1917 р. у губернії був призначений лише один повітовий комісар Золотоніського повіту – М. Злобінців, кандидатуру якого запропонував повітовий учительський з’їзд. Наприкінці 1917 р. на Полтавщині

з'являється другий повітовий комісар освіти Роменщини – Ващенко, кандидатуру якого запропонувала учительська повітова спілка [8, арк. 48].

Територія Волині та Поділля значною мірою була зруйнована війною, але й надалі залишалась ареною військових дій. Це ще більше ускладнювало роботу губернських комісарів освіти. Роз'яснення серед учителів та населення про необхідність українізації шкіл не завжди приносило бажані результати. Ось тому Волинський комісар М. Черкавський звертався до Генерального секретаріату освіти з проханням більш чіткого правового регулювання роботи освітніх закладів. Він уважав, що учителі мали керуватись не лише власною свідомістю, а “наказами Секретарства та його представника – комісара” [9, арк. 48]. Брак віри в успіх роз'яснювальної роботи помічався навіть і в тому, що значно кращі наслідки в роботі М. Черкавський помічав, “коли до учителя звертаються в тоні наказу, а не прохань”. Свою безпорадність в роботі й низьку її ефективність губернський комісар освіти Волині намагався підмінити авторитарними методами керівництва.

За перший місяць роботи комісари народної освіти Катеринославської губернії І. Труба та Херсонської В. Чеховський не змогли підібрати кандидатів повітових комісарів. Нових керівників освіти особливо хвилювала “непевність становища комісара, яка навіть з боку матеріального не забезпечена як слід” [10, арк. 49]. Крім того, за повідомленням із Катеринослава, освітньому комісару доводилося відстоювати свої права перед земством, адже воно продовжувало керувати початковою освітою, а комісар займався лише справами українізації. Тому відсутність єдиного керівного органу не давала бажаних результатів у роботі, а приводила лише до з'ясування стосунків між ними.

Аналізуючи перші кроки в діяльності губернських комісарів освіти, Генеральний секретаріат зробив висновок, що всі комісари “просять поліпшення свого правового стану, певних інструкцій своєї діяльності та скаржаться на брак свідомих працівників і потребу повітових комісарів” [11, арк. 51].

Проте розробка і прийняття інструкції про діяльність комісарів освіти тривала досить довго. Лише 15 квітня 1918 р. вона була затверджена Генеральною шкільною радою [12, арк. 125–128]. А 22 квітня 1918 р. нею ж був розглянутий законопроект про тимчасові штати губернських і районних комісарів освіти [13, арк. 144]. У зв'язку з тим, що ці документи були прийняті напередодні приходу до влади гетьмана П. Скоропадського, то вони так і не вступили в дію.

Отже, підсумовуючи викладене, варто зауважити, що введення інституту комісарів освітніх справ відбулося після того, як Тимчасовий уряд своєю постановою визнав Генеральний секретаріат найвищим органом управління крайовими справами в Україні, а Мала рада ухвалила II Універсал. Але Генеральний секретаріат та його підрозділи залишались у повній залежності від російського уряду. У Секретарстві освітніх справ розуміли, що існуючі управлінські органи освіти (шкільні округи, відділи освіти при земських і міських управах) не сприяли проведенню українізації шкіл, а у багатьох випадках були навіть гальмом у цій справі. Проте довго чекати, коли Тимчасовий уряд затвердить нову структуру управління освітою на

Україні, було також недоречно. Тому й було створено новий інститут управління – комісарів, які повинні були тримати під контролем процес українізації шкіл. На перспективу був намір створити при комісаріатах невеликий штат працівників.

Введення нової керівної посади на місцях сприйняли неоднозначно. Частина учителів, противників українізації, не бачила потреби в їх існуванні. Інша частина не бажала збільшення чисельності керівників шкільними справами, бо в органах місцевого самоуправління залишався штат працівників відділів освіти. Крім того, освітні комісари повинні були мати вищу освіту, а таких кандидатур у провінції знайти було дуже складно. Ось чому від деяких повітів так і не надійшли пропозиції до Генерального секретаріату освіти про призначення комісарів. А за відсутності кандидатур на цю посаду освітянський центр довгий час не міг сформувавати єдину мережу комісарів по усій території України. Крім того, центральні освітянські керівники не змогли оперативно розробити інструкції чи якісь інші документи, що регламентували б діяльність освітніх комісарів. Відсутність повноцінних штатів працівників і юридичного забезпечення діяльності комісарів освітніх справ також впливало на ефективність їх роботи.

Необхідно зазначити, що Генеральний секретаріат освіти намагався вирішити ще одну з важливих проблем – установлення нормальних, робочих стосунків з керівниками шкільних округ. Особливо загострилися відносини з Київською шкільною округою у зв'язку з вирішенням кадрових питань. Генеральний секретаріат освіти не міг погодитися на призначення директорів шкіл, інспекторів округи та інших посадових осіб, які займали антиукраїнські позиції. Питання про стосунки з шкільними округами вперше було розглянуто на засіданні Головної шкільної ради 24 вересня 1917 р. Було вирішено довести до відома Київської шкільної округи, що Генеральний секретаріат представляє виконавчу владу на Україні, і пропонувалося затвердження учителів та керівників шкіл здійснювати за згодою Секретаріату освіти. Суть іншої пропозиції полягала в тому, що Генеральний секретаріат уважав за необхідне мати своїх представників при шкільній округі [14, арк. 22].

30 вересня 1917 р. до куратора шкільної округи було надіслано лист від Секретаріату освіти, в якому було сформульоване прохання про надання списків осіб, призначених шкільною округою у різні освітні організації м. Києва [15, арк.1].

2 жовтня 1917 р. із Київської шкільної округи було отримано відповідь за підписом куратора В. Науменка, в якій повідомлялося, що куратор не може відповісти на лист секретаріату у зв'язку з тим, що зміст запиту для нього не зовсім зрозумілий [16, арк. 2]. Таку відповідь у Генеральному секретаріаті освіти сприйняли як небажання співробітничати з ним, або ж відмову давати відповідь на лист, надрукований незрозумілою для куратора українською мовою.

І. Стешенко терміново надсилає нового листа В. Науменку, в якому дає пояснення про необхідність узгодження дій Генерального секретаріату освіти та шкільної округи у вирішенні кадрових питань. В листі він нагадував, що на підставі Тимчасової інструкції для Генерального секретаріату

кандидатури, на нові посади узгоджуються з Генеральним секретаріатом і лише потім затверджуються Тимчасовим урядом. Порядок проведення в життя цього ж принципу і в освітніх справах “залежатиме від взаємопорозуміння з Вами”. Пропонувалося до комісії особового складу при шкільній окрузі, яка давала свої висновки про відповідність певної кандидатури, займати учительську посаду, включити представників від Генерального секретаріату освіти. А щодо призначення директорів середніх шкіл, які мали ранг державних службовців 10 класу і затверджувались Тимчасовим урядом, то до цього питання Генеральний секретаріат освітніх справ буде ставитися з особливою увагою. Було наголошено, “що особи, які будуть призначені ... з порушеннями вимог інструкції, Секретарством визнані не будуть” [17, арк. 5].

З приходом до влади в Росії більшовиків припиняє свою дію і Тимчасова інструкція про Генеральний секретаріат. Тому 6 листопада 1917 р. за підписом Голови Генерального секретаріату В. Винниченка та Генерального секретаря освіти І. Стешенка було надіслано листа до Київської, Харківської та Одеської шкільних округ, у якому сповіщається, “що функції Тимчасового уряду припинено”, тому пропонується “в усіх справах, з якими ви звертались до Міністерства, ставиться нині до Генерального секретаріату освіти” [18, арк. 7–8].

Суперечка між Генеральним секретаріатом освіти та Київською шкільною округою продовжувалась аж до початку грудня 1917 р. Лише Головна шкільна рада розглядала питання про цей конфлікт на семи засіданнях (19, 21, 26, 29 листопада та 3, 5 грудня 1917 р.), аж до прийняття рішення про скасування шкільних округ [19, арк. 40, 41, 43, 45–47]. Ось у такий спосіб було вирішено проблему довготривалого протистояння між керівною освітньою організацією царату та Тимчасового російського уряду, що відстоювала старорежимні інтереси, та новоутвореним керівним освітнім органом в Україні.

Таким чином, Генеральний секретаріат освітніх справ здійснював пошук шляхів, які б сприяли українізації шкіл. Одним із них було введення інституту комісарів для керівництва і контролю за цим процесом. Але оперативно створити мережу цих організацій не вдалося. Противники українізації не бачили потреби в існуванні цього інституту. Разом з тим прихильникам української школи не вдалося переконати педагогічних працівників окремих регіонів у потребі призначення комісарів. Ось тому в значній кількості повітів були відсутні керівники комісаріатів. Саме у цих повітах справи українізації шкіл йшли не кращим чином.

Не сприяло справі українізації шкіл керівництво Київської шкільної округи, яке також не бажало встановлювати ділові контакти з Генеральним секретаріатом освітніх справ. Суперечки між ними точились аж до грудня 1917 р. Після багаторазового обговорення питання про потребу в існуванні шкільних округ Головна шкільна рада вирішила скасувати їх.

Література

1. Передерій І. Г. Становлення основ національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – К., 1998. – 176 с.; Телячий Ю.В. Реформа української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.): Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – Чернівці, 2000. – 213 с.
2. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВО України), ф. 2581, оп. 1, спр. 15, арк. 46.
3. Конституційні акти України 1917–1920 рр. Невідомі Конституції України. – К., 1993. – С. 66.
4. ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 15, арк. 30.
5. Там само, арк. 46.
6. Там само, арк. 47.
7. Там само, арк. 48.
8. Там само.
9. Там само.
10. Там само, арк. 49.
11. Там само, арк. 51.
12. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 12, арк. 125–128.
13. ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 1, арк. 144–145.
14. Там само, арк. 22–23.
15. Там само, спр. 18, арк. 1.
16. Там само, арк. 2.
17. Там само, арк. 5.
18. Там само, арк. 7–8.
19. Там само, спр. 1, арк. 40–47.

В.В. Мартиненко

Вплив зовнішніх чинників на становлення білоруської державності в 1918 році

Становлення білоруської державності 1918 року відбувалося в складних соціально-економічних і політичних умовах внутрішнього та зовнішнього характеру. Йдеться, насамперед, про тяжкі наслідки Першої світової війни, Жовтневу революцію 1917 р., наслідки Брестського миру для Білорусі, вплив німецького фактору на державотворчі процеси.

Дана проблема становить собою значний дослідницький інтерес і є широко дискусійною у наукових і політичних колах Республіки Білорусь. Можемо констатувати, що включно до 1993 р. проголошення незалежності Білоруської Народної Республіки (БНР) оцінювалося білоруськими істориками як позитивне явище. На сучасному етапі погляди істориків розділилися. З їхніми думками ми можемо погоджуватися і сперечатися. Але не можна заперечувати того, що питання Білоруської Народної Республіки не залишає нікого байдужим і потребує всебічного та об'єктивного вивчення.